

АНОТАЦІЯ

Ван Лілі Національно-культурна специфіка вербалізації аксіологічного концепту в лінгвокультурі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2024.

Дисертацію присвячено дослідженню концепту *Лінь*, що відображає свідомість носіїв російської мови і має особливе значення для розуміння російського менталітету й національного характеру. *Актуальність теми дослідження* зумовлена необхідністю виявити в змісті названого концепту універсальне й національно специфічне, а також простежити специфіку суміщення в його семантиці архаїчних і сучасних значень. Крім того, з погляду носія китайської лінгвокультури концепт *Лінь* не був предметом спеціального лінгвістичного вивчення. Актуальність дослідження феноменів російської лінгвокультури представником китайської культури визначається тим, що в російській і китайській мовах принципово відмінними є способи вираження концептуальних значень, оскільки китайська й російська культури ґрунтуються на неоднаковому світорозумінні, пов'язані з різними релігіями. З огляду на це осмислення змістових відмінностей концептів є особливо важливим для перекладачів російської художньої, філософської, релігійної літератури китайською мовою, а також для викладачів російської мови в китайській аудиторії.

Уперше завдання концептуального аналізу досліджуваного феномена поєднуються з дидактичними завданнями викладання російської мови в китайській аудиторії. Актуальність реконструкції стереотипних уявлень про *лінь* зумовлена тим, що в процесі вивчення російської мови в китайській аудиторії викладачеві доводиться одні стереотипи, які регулюють сприйняття й інтерпретацію рідного мовлення, замінювати на такі, що відображають зміст

чужої культури.

Мета роботи – виявити національно-культурну специфіку російського концепту *Лінь* у зіставленні з китайським.

Матеріалом дослідження слугують 5000 контекстів із Національного корпусу російської мови, а також дані етимологічних, історичних, сучасних тлумачних словників, словників синонімів, фразеологічних словників, збірки прислів'їв та приказок В. І. Даля; текстів російських народних казок зі збірки О. М. Афанасьєва, творів російської художньої літератури (комедії Д. І. Фонвізіна «Недоросток», байок І. А. Крилова, віршів О. С. Пушкіна, творів М.В. Гоголя, роману І. О. Гончарова «Обломов», повісті Ф. М. Достоєвського «Записки з підпілля», оповідань А. П. Чехова). Матеріал для зіставлення взято з історичних і сучасних тлумачних словників китайської мови, збірки китайських прислів'їв, збірки народних казок.

Методологічним підґрунтям дослідження є лінгвоконцептологічний підхід, який сприяє добору як предмета вивчення максимально повного складу мовних засобів, що репрезентують концепт, опису семантики слів-репрезентантів, застосуванню когнітивної інтерпретації результатів лінгвістичного аналізу, моделюванню змісту досліджуваного концепту як ментального феномена в його національній ідентичності, визначенню місця концепту в національній концептосфері та ін. Використано такий термінологічний інструментарій: «мовна картина світу», «концепт», «поняття», «слово», «внутрішня форма», «значення», «полісемія», «цінність», «оцінка», «конотація», «стереотип», «концептуальна метафора», «концептуалізація», «когнітивні ознаки», «когнітивна інтерпретація», «асоціативно-вербальна модель» тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота виконана автором одноосібно, без співавторів.

У першому розділі обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження: уточнено завдання зіставної лінгвокультурології, розглянуто етноспецифіку російської та китайської національних мовних картин світу, а

також роль стереотипних уявлень і концептуальної метафори у формуванні мовної картини світу; розглянуто співвідношення термінів «концепт», «слово», «поняття», «внутрішня форма» та ін.

У другому розділі з'ясовано складну смислову структуру концепту *Лінь*: досліджено етимологію слів-репрезентантів, історичний план концепту; простежено зміни в семантиці російських слів і зіставлено їх із китайськими ієрогліфами. На базі семантичного та словотвірного аналізів слів різних частин мови виявлено когнітивні ознаки, що формують ядро концептуальних значень – понятійний, оцінний складники змісту концепту.

У третьому розділі здійснено лінгвокогнітивний аналіз полісемії прикметника *ленивый*, реконструйовано стереотипний образ ледачої людини; виявлено стереотипні уявлення про ледачу людину, концептуалізовані в російській і китайській фразеології, здійснено лінгвокогнітивний аналіз культурних моделей російської та китайської мов.

У четвертому розділі на матеріалі текстів російських народних казок, комедії Д. І. Фонвізіна «Недоросток», байок І. А. Крилова, віршів О. С. Пушкіна, творів М. В. Гоголя, роману І. О. Гончарова «Обломов», повісті Ф. М. Достоевського «Записки з підпілля», оповідань А. П. Чехова з когнітивного та лінгвокультурологічного поглядів осмислено соціальні й національні стереотипи, пов'язані з лінощами. Розглянуто також джерела російського і китайського лінгвокультурних концептів: міфологічні, релігійні, національно-традиційні уявлення; подано порівняльну характеристику російського й китайського концептів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у виявленні національно-культурної специфіки російського концепту *Лінь* у порівнянні з китайським.

У змісті як російського, так і китайського концептів виявлено понятійне й оцінне ядро, пов'язане з універсальними людськими цінностями, які визначають соціальну природу людини, та історично мінливу периферію, зумовлену різноманітними культурно-історичними чинниками. Виокремлено ключові когнітивні ознаки, властиві для обох мов – *лежати, відпочивати, спати, їсти,*

на базі яких реконструйовано вихідний концепт-архетип.

Виявлені когнітивні ознаки є результатом пізнання носіями російської мови стереотипної поведінки ледачої людини в прототипній ситуації. Відмінності ж у семантиці спільнокореневих, словотвірно пов'язаних слів різних частин мови, схожих за своїми референтними можливостями унаслідок тотожності коренів, полягають у тому, що вони по-різному фокусують увагу слухача, змінюючи в модельованій ситуації співвідношення «фігури» й «фон», акцентуючи на різних її аспектах.

Унаслідок лінгвокогнітивного аналізу полісемії прикметника *ленивий* було реконструйовано цілісний стереотипний образ *ледачої людини* як центру сценарного фрейму, що визначає структуру концепту. У будові концепту виявлено три суб'єкти та їхню когнітивну діяльність. Перший суб'єкт – сторонній спостерігач, перцептуальні значення прикметника відображають результати споглядально-чуттєвого пізнання носіями мови зовнішності та поведінки *ледачої людини*, що має *недолуго-ледачий вигляд*, часто буває *товстою, великою*, навіть *величезною, огрядною*, має вигляд *сонної, млявої людини*, її рухи, хода, жести, міміка є *плавними, неповороткими, уповільненими*; зважаючи на вказані ознаки, *ледача людина* вирізняється *незначною активністю, мінімальною рухливістю*.

Другий суб'єкт – носій стану, у контекстних значеннях прикметника концептуалізуються опис і оцінка пережитого ним внутрішнього стану. Зафіксовано амбівалентну оцінку: негативну (*неприємного, важкого, пригніченого, тужливого стану*) і позитивну оцінку (*сонного, спокійного, стану умиротворення, гармонії*).

Третій суб'єкт – суб'єкт активного раціонального пізнання, його висновки концептуалізуються в інферентних значеннях, аналіз яких дав змогу змодельовати стереотипні уявлення про інтелектуальні здібності *ледачої людини* (*її розум не здатний до найменшого зусилля, вона людина вперта, недолуга, безтурботна*), про її характер (*вона людина несмілива, нерішуча, боязка, ляклива, слабодуха, безініціативна*). У соціально-етичному стереотипі,

зафіксованому в першому значенні прикметника *ледачий*, відображено найвищий ступінь узагальнення, оцінку суспільства (за нашою типологією – це дев'яте значення: *схильний до лінощів, неробства; той, хто уникає праці*).

Російські прислів'я, на відміну від китайських, репрезентують висновок про те, що *важка праця призводить до хвороб і вкорочує життя людини*, а китайські відображають стереотип: *праця продовжує життя людини, а лінощі спричиняють старість*. Виявлені особливості пояснюються відмінностями в ментальності, національній психології та культурних сценаріях, які склалися під впливом історії, способів господарювання, побутового устрою, а також релігійних уявлень носіїв мови та культури. Російський культурний сценарій відображає психологію мрійника: оскільки важка праця призводить до хвороб і вкорочує життя людини, у російському пареміологічному матеріалі виправдовуються лінощі, а також висловлюється мрія про те, щоб *Бог дав людині найнеобхідніше, щоб вона могла жити і не займатися виснажливою працею*. Китайський культурний сценарій, навпаки, пов'язаний із уявленнями про те, що їжа, одяг, житло не впадуть із неба, що є відображенням стереотипу *праця продовжує життя людини, а лінь спричиняє старість*.

У народних казках якнайкраще відображається концептосфера, властива народній свідомості. У китайських народних казках *лінь* сприймається як вада, тому засуджується. Специфіка російської ментальності виражається в кореляції концептів *Лінь* і *Успіх / Удача*, тому російські казки можуть демонструвати різні оцінки. Так, зокрема в казці «По щучому велінню» успіх / удача Ємелі-дурня не є результатом важкої праці. Гарного життя, за задумом російської казки, заслуговує швидше той, хто є добрим, жалісливим, розуміє інших живих істот, а не прагне активно будувати власну долю, докладаючи для цього великі зусилля. Основними складниками концепту *Успіх / Удача* в російській казковій картині світу є відсутність необхідності важкої праці, вдалий шлюб, матеріальне благополуччя і можливість продемонструвати свій успіх тим, хто раніше в це не вірив. У російській колективній підсвідомості закладена ідея про те, що можна все отримати, не докладаючи для цього жодних зусиль, не працюючи.

Поняття *лінь* може концептуалізуватися й через фразеологізми, які фіксують у формі стійких і відтворюваних мовних одиниць ознаки концепту, що є найважливішими, з погляду певної лінгвокультурної спільноти. Два протилежні способи концептуалізації поняття *лінь* відображають парадоксальність настанов російської культури.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її результати можуть бути використані з навчальною метою в спецкурсах і наукових семінарах з етнолінгвістики, лінгвокультурології, а також у практиці викладання російської мови та лінгвокраїнознавства китайським студентам.

Теоретичне значення результатів убачаємо в тому, що дослідження дало змогу перевірити наявну теорію концепту та релевантність наукових методів на новому емпіричному матеріалі російської та китайської мов. Перспективи дослідження пов'язуємо з подальшим розробленням методологічної бази зіставних досліджень мовних картин світу на межі двох напрямів лінгвістики – лінгвокультурології та когнітивістики.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, лінгвокультура, лінгвокультурологія, історія мови, етимологія, лінгвоаксіологія, національна ідентичність, національно-культурна специфіка, лінгвокультурна свідомості, лінгвістичне конструювання світу, асоціативний експеримент, когнітивно-прагматичний аналіз, когнітивна інтерпретація, лексична семантика, фразеологічна одиниця, концептуальна метафора, неологізм, конотація, дискурс.

ABSTRACT

Wang Lili National and cultural specificity of the verbalization of the axiological concept in linguistic culture. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 035 Philology. – V. N. Karazin Kharkiv National University, 2024.

The dissertation is devoted to the study of the Laziness concept, which reflects the consciousness of Russian speakers and is of particular importance for understanding the Russian mentality and national character. Relevance of the research topic is determined by the need to identify the universal and nationally specific content of the named concept, as well as trace the specifics of the combination of archaic and modern meanings in its semantics. In addition, from the point of view of the bearer of Chinese linguistic culture, the Laziness concept was not the subject of a special linguistic study. The relevance of the study of the phenomena of Russian linguistic culture by a representative of Chinese culture is determined by the fact that the ways of expressing conceptual meanings are fundamentally different in Russian and Chinese languages, since Chinese and Russian cultures are based on different worldviews, associated with different religions. In view of this, understanding the content differences of concepts is especially important for translators of Russian literary, philosophical, and religious literature into the Chinese language, as well as for teachers of the Russian language in the Chinese audience.

For the first time, the tasks of the conceptual analysis of the studied phenomenon are combined with the didactic tasks of teaching the Russian language in the Chinese audience. The relevance of the reconstruction of stereotyped ideas about laziness is due to the fact that in the process of studying the Russian language in a Chinese audience, the teacher has to replace some stereotypes that regulate the perception and interpretation of native speech with ones that reflect the content of a foreign culture.

The purpose of the work is to reveal the national and cultural specificity of the Russian Laziness concept in comparison with the Chinese one.

The research material is 5000 contexts from the National Corpus of the Russian language, as well as data from etymological, historical, modern explanatory dictionaries, synonym dictionaries, phraseological dictionaries, collections of Proverbs and sayings of V. I. Dahl; texts of Russian folk tales from the collection of O. M. Afanasyev, works of Russian fiction (D. I. Fonvizin's comedy «Underachiever», I. A. Krylov's fables, poems by O. S. Pushkin, works by M. V. Gogol, novel by I. O. Goncharov «Obломov», F. M. Dostoevsky's novellas «Notes from the Underground», short stories by A. P. Chekhov). The material for comparison is taken from historical and modern explanatory dictionaries of the Chinese language, a collection of Chinese proverbs, and a collection of folk tales.

The methodological basis of the research is a linguoconceptological approach, which contributes to the selection as a subject of study of the most complete composition of language tools representing the concept, the description of the semantics of Representative words, the use of cognitive interpretation of the results of linguistic analysis, modeling the content of the studied concept as a mental phenomenon in its national identity, determining the place of the concept in the National conceptsphere, etc. The following terminological tools are used: «linguistic picture of the world», «concept», «notion», «word», «internal form», «meaning», «polysemy», «value», «evaluation», «connotation», «stereotype», «conceptual metaphor», «conceptualization», «cognitive signs», «cognitive interpretation», «associative-verbal model», etc.

Personal contribution of the acquirer. The dissertation work was completed by the author alone, without co-authors.

The first chapter substantiates the theoretical and methodological foundations of the research: the task of comparative linguistic and cultural studies is clarified, the ethno-specificity of the Russian and Chinese national linguistic pictures of the world is considered, as well as the role of stereotyped ideas and conceptual metaphors in the formation of the linguistic picture of the world; the relationship of the terms «concept», «word», «notion», «internal form», etc. is considered.

In the second chapter, the complex semantic structure of the Laziness concept

is clarified: the etymology of the representative words, the historical plan of the concept are investigated; changes in the semantics of Russian words were traced and compared with Chinese characters. On the basis of semantic and word-formation analyzes of words of different parts of the language, cognitive features that form the core of conceptual meanings – conceptual and evaluative components of the content of the concept – were revealed.

In the third chapter, a linguistic-cognitive analysis of the polysemy of the adjective *lazy* is carried out, the stereotypical image of a lazy person is reconstructed; stereotyped ideas about a lazy person, conceptualized in Russian and Chinese phraseology, were revealed, a linguistic-cognitive analysis of cultural models of the Russian and Chinese languages was carried out.

In the fourth chapter, based on the texts of Russian folk tales, D. I. Fonvizin's comedy «Underachiever», I. A. Krylov's fables, O. S. Pushkin's poems, M. V. Gogol's works, I. O. Goncharov's novel «Oblomov», F. M. Dostoevsky's novel «Notes from the Underground», A. P. Chekhov's stories from the cognitive and linguistic and cultural viewpoints, social and national stereotypes related to laziness are meaningfully understood. Sources of Russian and Chinese linguistic and cultural concepts are also considered: mythological, religious, national and traditional ideas; a comparative description of the Russian and Chinese concepts is presented.

The scientific novelty of the obtained results lies in the identification of the national and cultural specificity of the Russian Laziness concept in comparison with the Chinese one.

In the content of both Russian and Chinese concepts, a conceptual and evaluative core related to universal human values, which determine the social nature of a person, and a historically changing periphery determined by various cultural and historical factors have been revealed. The key cognitive features characteristic of both languages are singled out – *lie down, rest, sleep, eat*, based on which the original concept archetype is reconstructed.

The identified cognitive features are the result of the knowledge of Russian speakers of the stereotypical behavior of a lazy person in a prototypical situation.

Differences in the semantics of co-rooted, word-formatively connected words of different parts of speech, similar in their referential possibilities due to the identity of the roots, consist in the fact that they focus the attention of the listener in different ways, changing the ratio of «figures» and «background» in the simulated situation focusing on its various aspects.

As a result of the linguistic-cognitive analysis of the polysemy of the adjective *lazy*, a complete stereotypical image of a lazy person was reconstructed as the center of the scenario frame that determines the structure of the concept. Three subjects and their cognitive activity were identified in the structure of the concept. The first subject is an outside observer, the perceptual values of the adjective reflect the results of contemplative-sensual cognition by native speakers of the appearance and behavior of a lazy person, who has a *lazy-lazy appearance*, is often *fat, big, even huge, obese*, has the appearance of *a sleepy, lethargic person*, his movements, *gait, gestures, facial expressions* are *smooth, clumsy, slowed down*; taking into account *the indicated signs*, a lazy person stands out *insignificant activity, minimal mobility*.

The second subject is the bearer of the state, the description and evaluation of the internal state experienced by him is conceptualized in the contextual meanings of the adjective. An ambivalent assessment was recorded: a negative (*unpleasant, difficult, depressed, longing state*) and a positive assessment (*sleepy, calm, a state of pacification, harmony*).

The third subject is a subject of active rational cognition, his conclusions are conceptualized in inferential values, the analysis of which made it possible to model stereotypical ideas about the intellectual abilities of a lazy person (his mind is *not capable of the slightest effort*, he is *a stubborn, weak-willed, carefree person*), about his character (he is *timid, indecisive, timid, fearful, weak-minded, lacks initiative*). The socio-ethical stereotype recorded in the first meaning of the adjective *lazy* reflects the highest degree of generalization, the assessment of society (according to our typology, this is the ninth meaning: *prone to laziness, idleness; one who avoids work*).

Russian proverbs, unlike Chinese proverbs, represent the conclusion that *hard*

work leads to diseases and shortens a person's life, while Chinese proverbs reflect the stereotype: *work prolongs a person's life, and laziness causes old age*. The identified features are explained by differences in mentality, national psychology, and cultural scenarios that have developed under the influence of history, economic methods, household arrangements, as well as religious ideas of native speakers of the language and culture. The Russian cultural script reflects the psychology of the dreamer: since hard work leads to diseases and shortens a person's life, in the Russian paremiological material laziness is justified, and the dream is also expressed that *God gave a person the most necessary things so that he could live and not engage in exhausting work*. The Chinese cultural scenario, on the contrary, is related to the idea that *food, clothing, and housing will not fall from the sky, which is a reflection of the stereotype work prolongs a person's life, and laziness causes old age*.

In folk tales, the conceptual sphere inherent in folk consciousness is best reflected. In Chinese folk tales, laziness is perceived as a defect and therefore condemned. The specificity of the Russian mentality is expressed in the correlation of the concepts of Laziness and Success / Luck, so Russian fairy tales can show different values. Yes, in particular, in the fairy tale «On the order of the pike», the success / luck of Emelya the fool is not the result of hard work. A good life, according to the idea of a Russian fairy tale, is more likely to be deserved by someone who is kind, compassionate, understands other living beings, and does not seek to actively build their own destiny, making great efforts for this. The main components of the concept of Success / Luck in the Russian fairy-tale picture of the world are the absence of the need for hard work, a successful marriage, material well-being and the opportunity to demonstrate one's success to those who previously did not believe in it. In the Russian collective subconscious is embedded the idea that you can get everything without making any effort for it, without working.

The concept of Laziness can also be conceptualized through idioms that capture in the form of stable and reproducible linguistic units the features of the concept that are the most important from the point of view of a certain linguistic and cultural community. Two opposite ways of conceptualizing the concept of Laziness

reflect the paradoxical nature of the instructions of Russian culture.

The practical value of the dissertation is that its results can be used for educational purposes in special courses and scientific seminars on ethnolinguistics, linguistic and cultural studies, as well as in the practice of teaching the Russian language and linguistic and regional studies to Chinese students.

The theoretical significance of the results can be seen in the fact that the study made it possible to test the existing theory of the concept and the relevance of scientific methods on the new empirical material of the Russian and Chinese languages. We connect the prospects of the research with the further development of the methodological base of comparative studies of linguistic pictures of the world on the border of two directions of linguistics – linguistic and cultural studies and cognitive studies.

Keywords: concept, language picture of the world, linguistic culture, linguoculturology, history of language, etymology, linguoaxiology, national identity, national and cultural specifics, linguocultural consciousness, linguistic construal of the world, associative experiment, cognitive-pragmatic analysis, cognitive interpretation, lexical semantics, phraseological unit, conceptual metaphor, neologism, connotation, discourse.